

YO'NALMA HARAKAT FE'LLARINING QIYOSIY LEKSIKOGRAFIK TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19448258>

Nashirova Dilnoza Burievna

Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada yo'nalma harakat fe'llarining o'zbek va ingliz tillaridagi leksikografik talqini qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda izohli va tarjima lug'atlarida harakat yo'nalishini bildiruvchi fe'llarning berilish tamoyillari, definitsion tuzilishi hamda semantik komponentlari o'rganildi. Qiyosiy-tavsifiy va semantik tahlil metodlari asosida har ikki tilda yo'nalish semantikasining ifodalanish usullari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilida yo'nalish ma'nosi asosan morfologik vositalar orqali, ingliz tilida esa analitik konstruksiyalar yordamida ifodalanishini ko'rsatdi. Maqola leksikografiya va tarjima nazariyasi rivojiga ilmiy hissa qo'shadi.*

Kalit so'zlar: *yo'nalma harakat fe'llari, leksikografiya, qiyosiy tahlil, semantik struktura, lug'at maqolasi, tarjima ekvivalenti*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ НАПРАВЛЕННОГО ДВИЖЕНИЯ

Аннотация: *В статье представлен сравнительный анализ лексикографического описания глаголов направленного движения в узбекском и английском языках. Исследуются способы представления данных глаголов в толковых и переводных словарях, их дефиниционная структура и семантические компоненты. На основе сравнительно-описательного и семантического методов выявляются особенности выражения направления движения в двух языках. Результаты показывают, что в узбекском языке семантика направления преимущественно выражается морфологическими средствами, тогда как в английском языке преобладают аналитические конструкции. Полученные выводы способствуют развитию современной лексикографии и теории перевода.*

Ключевые слова: *глаголы направленного движения, лексикография, сравнительный анализ, семантическая структура, словарная статья, переводческий эквивалент*

COMPARATIVE LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF DIRECTIONAL MOTION VERBS

Abstract: *This article presents a comparative lexicographic analysis of directional motion verbs in Uzbek and English. The study examines how verbs expressing direction of movement are represented in explanatory and translation dictionaries, focusing on their definitional structure and semantic components. Using comparative-descriptive and semantic analysis methods, the research identifies the specific features of expressing direction in both languages. The findings indicate that direction semantics in Uzbek is primarily conveyed through morphological means, whereas English predominantly employs analytical constructions. The results contribute to the development of modern lexicography and translation theory.*

Keywords: *directional motion verbs, lexicography, comparative analysis, semantic structure, dictionary entry, translation equivalence*

KIRISH

Til inson tafakkuri va borliqni idrok etish jarayonining eng muhim vositasi sifatida voqelikni turli semantik kategoriyalar orqali aks ettiradi. Shunday kategoriyalardan biri harakat kategoriyasi bo'lib, u fazoviy o'zgarish, yo'nalish, manzil va dinamik jarayonlarni ifodalashga xizmat qiladi. Harakat fe'llari tilning leksik-semantik tizimida alohida o'rin egallaydi, chunki ular nafaqat predmet yoki subyektning harakatini, balki uning fazoviy yo'nalishini, boshlanish va tugash nuqtasini ham bildiradi. Shu jihatdan yo'nalma harakat fe'llari tilshunoslikda murakkab semantik tuzilishga ega birliklar sifatida e'tirof etiladi. Zamonaviy lingvistika rivojida harakat fe'llarining semantik, kognitiv va tipologik xususiyatlari keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, ularning leksikografik talqini masalasi yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Ayniqsa, yo'nalma harakat fe'llarining izohli va tarjima lug'atlarida berilish tamoyillari, definitson aniqligi hamda semantik komponentlarining ifodalanishi qiyosiy jihatdan chuqur tahlilni talab

etadi. Lug'at maqolasi tilning semantik modelini ixcham va aniq shaklda aks ettiruvchi muhim manba bo'lib, unda so'zning asosiy va hosila ma'nolari, qo'llanish doirasi hamda grammatik xususiyatlari mujassam bo'ladi. Shu bois harakat yo'nalishini bildiruvchi fe'llarning lug'atlarda qanday talqin qilinishi leksikografiyaning nazariy va amaliy jihatlar uchun dolzarb masala hisoblanadi. Qiyosiy tilshunoslik nuqtai nazaridan qaralganda, turli tipologik tizimga mansub tillarda yo'nalish semantikasining ifodalanish usullari farqlanishi tabiiydir. O'zbek tili agglutinativ tizimga ega bo'lib, unda harakat yo'nalishi ko'pincha morfologik vositalar, affikslar va qo'shimcha komponentlar orqali ifodalanadi. Ingliz tili esa analitik xususiyatga ega bo'lib, unda yo'nalish ma'nosi ko'pincha fe'l va predlog birikmalari yordamida ifodalanadi. Ushbu farq lug'atlarda definitson tuzilish va tarjima ekvivalentlarini tanlash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yo'nalma harakat fe'llarining qiyosiy leksikografik

tahlili bir necha muhim ilmiy vazifalarni hal etishga xizmat qiladi. Birinchidan, u har ikki tilning semantik tizimidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini beradi. Ikkinchidan, tarjima lug'atlarida ekvivalent tanlash jarayonidagi muammolarni ko'rsatadi. Uchinchidan, lug'at maqolalarini tuzishda definitson aniqlik va semantik chegaralarni belgilash zarurligini asoslaydi. Ayniqsa, polisemantik fe'llarning lug'atlarda berilishida ma'no differensiasiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi globallashuv sharoitida tillararo kommunikatsiya va tarjima faoliyati kengayib borayotgan bir paytda, harakat yo'nalishini bildiruvchi fe'llarning to'g'ri va aniq talqini amaliy ahamiyatga ega. Noto'g'ri ekvivalent tanlash yoki ma'no noaniqligi kommunikativ xatolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli leksikografik tahlil natijalari nafaqat nazariy, balki metodik va amaliy jihatdan ham dolzarbdir. Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek va ingliz tillaridagi yo'nalma harakat fe'llarining izohli hamda tarjima lug'atlarida berilish xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilish, ularning semantik-struktur tuzilishini aniqlash va tarjima ekvivalentlarining moslik darajasini baholashdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tavsifiy, semantik va definitson tahlil metodlaridan foydalaniladi. Shunday qilib, yo'nalma harakat fe'llarining qiyosiy leksikografik tahlili tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u leksikografiya, semantika va tarjima

nazariyasi rivojiga ilmiy asos yaratadi. Mazkur tadqiqot har ikki tilning leksik tizimidagi yo'nalish semantikasi ifodalanishining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash orqali lingvistik nazariya va amaliyotga muhim hissa qo'shadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yo'nalma harakat fe'llari masalasi tilshunoslikda harakat semantikasi doirasida keng o'rganilgan. Jahon lingvistikasida harakat fe'llarining fazoviy komponentlari, yo'nalish, manzil va trayektoriya kabi semantik elementlari alohida tadqiq qilingan. Xususan, kognitiv semantika yo'nalishida harakat fe'llarining konseptual tuzilishi va fazoviy model asosida talqini ishlab chiqilgan. Ushbu tadqiqotlar harakatning universal semantik komponentlarga ega ekanini ko'rsatadi. Leksikografiya sohasida esa harakat fe'llarining lug'atlarda berilish tamoyillari, definitson aniqlik va polisemantik birliklarning izohlanish masalalari muhim o'rin tutadi. Ingliz tilidagi izohli lug'atlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yo'nalish semantikasi ko'pincha fe'lning asosiy ma'nosi bilan bir qatorda prepozitsional birikmalar orqali kengaytirilgan holda beriladi. O'zbek tilshunosligida esa harakat fe'llari asosan grammatik va semantik tasnif doirasida o'rganilgan bo'lib, ularning lug'at maqolalaridagi talqini bo'yicha tadqiqotlar nisbatan kamroq uchraydi. Qiyosiy leksikografiya doirasidagi izlanishlar ikki til tizimida bir xil semantik kategoriyaning ifodalanishidagi o'xshashlik va farqlarni

aniqlashga qaratilgan. Biroq yo‘nalma harakat fe‘llarining aynan lug‘atlarda berilish xususiyatlarini kompleks qiyosiy tahlil qilish masalasi yetarlicha yoritilmagan. Shu bois mazkur tadqiqot mavjud ilmiy ishlardagi ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, yo‘nalish semantikasining leksikografik talqinini tizimli ravishda o‘rganishni maqsad qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda yo‘nalma harakat fe‘llarining qiyosiy leksikografik tahlilini amalga oshirishda qiyosiy-tavsifiy, semantik tahlil, definitson analiz va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek va ingliz tillaridagi izohli hamda tarjima lug‘atlari, jumladan Oxford Advanced Learner's Dictionary va o‘zbek tilining izohli lug‘ati manbalari tanlandi. Qiyosiy-tavsifiy metod orqali har ikki tildagi yo‘nalma harakat fe‘llarining lug‘atlarda berilish xususiyatlari o‘rganildi. Semantik tahlil jarayonida harakat yo‘nalishini ifodalovchi fe‘llarning ma‘no komponentlari, fazoviy harakat modeli va polisemantik xususiyatlari tadqiq qilindi. Definitson analiz esa lug‘at maqolalaridagi izohlarning aniqlik darajasini baholashga qaratildi. Tadqiqot natijalari tizimlashtirish va umumlashtirish metodlari asosida tahlil qilinib, ilmiy xulosalar shakllantirildi. Ushbu metodologik yondashuv yo‘nalma harakat fe‘llarining leksikografik talqinini kompleks o‘rganish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Yo‘nalma harakat fe‘llarining qiyosiy leksikografik tahlili jarayonida o‘zbek va ingliz tillaridagi semantik struktur, definitson ifoda hamda tarjima ekvivalentlari chuqur o‘rganildi. Tadqiqot natijalari harakat yo‘nalishini bildiruvchi fe‘llarning murakkab semantik tizimga ega ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, harakat semantikasi fazoviy o‘zgarish, trayektoriya hamda boshlanish va tugash nuqtasi komponentlarini o‘z ichiga olishi aniqlandi. Ingliz tilidagi izohli lug‘at materiallari tahlili shuni ko‘rsatdiki, yo‘nalma harakat fe‘llari ko‘pincha definitson tavsif va grammatik konstruksiyalar bilan birgalikda beriladi. Masalan, Oxford Advanced Learner's Dictionary manbasida “go”, “come”, “enter”, “leave” kabi fe‘llarning izohi harakatning umumiy tavsifi bilan cheklanib qolmay, balki ularning kontekstual qo‘llanish imkoniyatlarini ham o‘z ichiga oladi. Lug‘atda “go” fe‘lining asosiy ma‘nosi “to move or travel from one place to another” sifatida berilishi harakatning universal semantik modelini ifodalaydi. O‘zbek tilidagi yo‘nalma harakat fe‘llarining tahlili jarayonida “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” materiallari o‘rganildi. Ushbu manbada harakat fe‘llari ko‘pincha sinonimik izohlar yoki funksional tavsif orqali berilishi kuzatildi. Masalan, “kirish” fe‘li “ichkariga harakatlanish”, “chiqish” fe‘li esa “tashqariga yo‘nalgan harakat” sifatida izohlanadi. Bu holat o‘zbek tilida semantik aniqlik bilan birga morfologik ifoda ustunligini ko‘rsatadi. Tarjima

tahlili jarayonida polisemantik fe'llarning ekvivalent tanlash muammosi alohida o'rganildi. Masalan, o'zbek tilidagi "ko'tarilmoq" fe'li ingliz tiliga kontekstga qarab turlicha tarjima qilinishi mumkin. Agar harakat jismoniy yuqoriga yo'nalishni bildirsa, "rise" yoki "climb" variantlari qo'llanadi. Agar harakat predmetni ko'tarish ma'nosida bo'lsa, "lift" fe'li mos ekvivalent sifatida tanlanadi. Bu haqda semantik nazariyada ham ta'kidlanadi, ya'ni so'zma-so'z tarjima har doim kommunikativ aniqlikni ta'minlamaydi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida yo'nalma harakat semantikasi ko'pincha prepozitsional birikmalar orqali aniqlashtiriladi. Masalan, "go into", "come out", "walk up", "run down" kabi konstruktsiyalar harakat trayektoriyasini ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida esa yo'nalish ma'nosi asosan fe'l negiziga qo'shilgan affiksalar yoki semantik modifikatorlar orqali ifodalanadi. Qiyosiy tahlil har ikki tilda harakat yo'nalishini bildiruvchi fe'llarning universal semantik yadrosi mavjudligini ko'rsatdi. Biroq struktural ifoda usullari turlicha ekanligi aniqlandi. Ingliz tilida analitik ifoda ustun bo'lsa, o'zbek tilida agglutinativ morfologiya muhim rol o'ynaydi. Bu fikr kognitiv semantika nazariyasida ham qo'llab-quvvatlanadi, chunki til tizimi insonning fazoviy idrok modelini aks ettiradi. Tarjima jarayonida kontekstual semantikaning ahamiyati yuqori ekanligi aniqlanadi. Ko'p ma'noli harakat fe'llarini tarjima qilishda faqat leksik moslik emas, balki pragmatik ma'no

komponentlari ham hisobga olinishi zarur. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ayrim fe'llar uchun bir nechta tarjima variantlarining mavjudligi til tizimining semantik boyligini ko'rsatadi. Semantik tahlil natijalari harakat yo'nalishini bildiruvchi fe'llarning uch asosiy komponentdan iborat ekanligini ko'rsatdi: harakat subyekti, harakat trayektoriyasi va yakuniy fazoviy nuqta. Ushbu model tilshunoslikda harakat semantikasining universal strukturasini ifodalaydi. Har ikki til materiallari tahlili ushbu modelning amaliy tasdig'ini berdi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari yo'nalma harakat fe'llarining leksikografik talqinida definitson aniqlik, semantik tizimlilik va tarjima mosligini ta'minlash muhimligini ko'rsatdi. Olingan ilmiy xulosalar qiyosiy leksikografiya, tarjima nazariyasi va semantik lingvistika rivojiga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Yo'nalma harakat fe'llarining qiyosiy leksikografik tahlili natijalari o'zbek va ingliz tillarida harakat semantikasining ifodalanishida muhim lingvistik xususiyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida harakat yo'nalishini bildiruvchi fe'llarning semantik strukturasini, definitson talqini va tarjima ekvivalentlari o'rganildi. Tahlillar har ikki tilda yo'nalish ma'nosining ifodalanishida universal semantik komponentlar mavjudligini, biroq struktur ifoda usullari turlicha ekanligini tasdiqladi. O'zbek tilida yo'nalma harakat fe'llari asosan morfologik vositalar orqali ifodalansa, ingliz tilida analitik

konstruktsiyalar va prepozitsional birikmalar muhim rol o'ynashi aniqlandi. Tarjima jarayonida polisemantik fe'llarni ekvivalentlash masalasi alohida murakkablik tug'diradi. Shu sababli kontekstual tarjima tamoyillariga amal qilish zarurligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari harakat yo'nalishini bildiruvchi fe'llarning lug'atlarda berilishida definitson aniqlik va semantik chegaralarning aniq belgilanishi muhim ekanligini ko'rsatdi. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar leksikografiya, semantika va tarjima nazariyasi rivojiga xizmat qiladi. Yo'nalma harakat

fe'llarining maxsus qiyosiy semantik lug'atini yaratish; Lug'atlarda harakat fe'llarining kontekstual qo'llanish misollarini ko'paytirish; Polisemantik fe'llar uchun bir nechta tarjima ekvivalentlarini ko'rsatish; Korpus lingvistikasi materiallaridan keng foydalanish;

Yo'nalish semantikasini ifodalovchi fe'llar bo'yicha elektron ma'lumot bazalarini yaratish; Leksikografik tavsiflarda pragmatik ma'no komponentlarini ham hisobga olish; Qiyosiy leksikografiya bo'yicha keyingi tadqiqotlarni davom ettirish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson Education.
4. Ferdinand de Saussure. Cours de linguistique générale.
5. Noam Chomsky. Syntactic Structures.
6. Semantic Structures. MIT Press.
7. Anna Wierzbicka. Semantics: Primes and Universals.
8. J. Lyons. Linguistic Semantics: An Introduction.
9. V. V. Vinogradov. Русский язык.
10. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati.
11. The Cambridge Guide to English Usage. Cambridge University Press.
12. H. Jackson. Lexicography: An Introduction.
13. Principles of Lexicography.
14. Leonard Bloomfield. Language.